

Μονομάχοι. Οι πιο διάσημοι δούλοι της αρχαιότητας

Πέτρος Εμμ. Τσαγκλής
Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Αρχαίας Μεσογειακής Ιστορίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περίληψη: Το θέμα των μονομάχων της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας μαγνητίζει διαχρονικά το ενδιαφέρον του κόσμου και αποτελεί αντικείμενο ιστορικών ερευνών, φιλοσοφικών κειμένων και καλλιτεχνικών δημιουργημάτων. Τα λαμπρά κατορθώματά τους στις ρωμαϊκές αρένες τους έδωσαν χρήματα και δόξα μετατρέποντάς τους από κοινούς θνητούς σε ημίθεους, των οποίων η φήμη συναγωνιζόταν εκείνη του ίδιου του αυτοκράτορα. Στόχος του παρόντος άρθρου, ωστόσο, δεν είναι να υμνήσει τους άθλους τους στην αρένα αλλά να ρίξει φως στις λιγότερο γνωστές πτυχές της ζωής αυτών των θρυλικών μαχητών: στην κοινωνική τους θέση, στις συνθήκες διαβίωσής τους, στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις τους, στις ανάγκες, στους φόβους και στις ελπίδες τους· με άλλα λόγια στους ανθρώπους που κρύβονταν κάτω από τις λαμπρές αρματωσιές. Μέσα από ένα συνδυασμό δεδομένων προερχόμενων από σύγχρονες επιστημονικές μελέτες, αρχαίες φιλολογικές πηγές και επιγραφικά τεκμήρια το άρθρο αναδεικνύει την καθημερινότητα και τα διάφορα αντιφατικά χαρακτηριστικά της φύσης των μονομάχων από την ώρα που οι φωνές των αμφιθεάτρων κόπαζαν μέχρι την επόμενη και ίσως τελευταία φορά που θα ξαναπατούσαν στην καυτή άμμο της αρένας.

Abstract: Throughout the ages, the gladiators of the ancient Greco-Roman world consist a subject that magnetizes the interest of the public and has become the inspiration of many historical researches, philosophical texts and artifacts. Their glorious feats in the roman arenas gave them money and fame converting them from common mortals to heroes and demigods, whose names were almost equally known to the name of the Emperor himself. However, the main purpose of this article is not to praise the gladiators' achievements in the arenas but to enlighten the unknown aspects of their everyday lives: their social status, their organization and living conditions, their obligations and privileges, their fears, needs and anticipations· in other words, to come closer to the human beings that were lurking under the shining armors. Through a combination of data extracted from modern historical researches, ancient literary sources and epigraphical evidence this article features the daily grind and the many contradictory traits of the gladiator's nature from the moment that the amphitheater's voices were hushed until the next (and maybe the last) time they should enter the hot sand of the arena.

Εισαγωγή

Από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας το θέμα των μονομάχων του ρωμαϊκού κράτους εξακολουθεί να μαγνητίζει το ενδιαφέρον του κόσμου και να αποτελεί αντικείμενο και έμπνευση φιλοσοφικών κειμένων, επιστημονικών ερευνών και καλλιτεχνικών δημιουργημάτων. Στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι να υμνήσει τους άθλους τους στην αρένα, να αναπαραστήσει τη σκληρή τους εκπαίδευση ή να διηγηθεί σημαντικά γεγονότα στα οποία πρωταγωνίστησαν μονομάχοι, όπως η περίφημη εξέγερση του Σπάρτακου και των συντρόφων του το 73 π.Χ. Αντίθετα, σκοπεύω να διεισδύσω στην καθημερινή ζωή αυτών των ετεροχρονισμένων ομηρικών ηρώων, να προσδιορίσω την κοινωνική τους θέση, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, τους στόχους και τις ελπίδες τους· με άλλα λόγια να έρθω πιο κοντά στους ανθρώπους που κρύβονταν κάτω απ' τις λαμπρές αρματωσιές που συνέπαιρναν τα πλήθη.

Τι ήταν λοιπόν οι μονομάχοι; Στην εμπεδωμένη μορφή τους, ήταν ένοπλοι άνδρες των χρόνων της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, οι οποίοι συμμετείχαν σε βίαιες συγκρούσεις με άλλους μονομάχους, άγρια ζώα ή κατάδικους διασκεδάζοντας το κοινό. Η λατινική τους ονομασία ήταν *gladiatores*, εκ του *gladius*, ενός τύπου κοντού ξίφους του ρωμαϊκού στρατού, που ενίοτε χρησιμοποιούσαν και οι μονομάχοι ως επιθετικό όπλο.¹ Παρ' ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μονομάχων ήταν ανέκαθεν ανδρικού γένους, αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την αυτοκρατορική περίοδο εμφανίστηκαν και γυναίκες μονομάχοι, γνωστές ως *gladiatrices*². Αγώνες μονομάχων λάμβαναν χώρα στα πλαίσια των *munera*, δηλαδή εκδηλώσεων που διοργανώνονταν είτε από πλούσιους αξιωματούχους ως ένα είδος προσφοράς (ευεργεσίας) προς τον λαό, φυσικά με τ' ανάλογα πολιτικοκοινωνικά οφέλη, είτε με αφορμή διάφορες θρησκευτικές εορτές, στρατιωτικούς θριάμβους κ.ο.κ. Χώροι διεξαγωγής των θεαμάτων ήταν συχνά (αλλά όχι αποκλειστικά) τα ρωμαϊκά αμφιθέατρα, οικοδομήματα κυκλικού ή ελλειπτικού συνήθως σχήματος με μια κεντρική αρένα καλυμμένη με άμμο και κερκίδες περιμετρικά για τους θεατές.³

Οι σημερινοί ερευνητές συμφωνούν ότι τα *munera*, υπό τη μορφή αθλητικών, λυρικών και ιππικών αγώνων, είχαν αρχικά επικήδειο χαρακτήρα και διοργανώνονταν προς τιμήν νεκρών της αριστοκρατικής τάξης.⁴ Σχετικά όμως με την προέλευση των μονομαχιών επικρατούσε διχογνωμία από τα αρχαία ακόμη χρόνια. Σύμφωνα με τον Λίβιο, οι πρώτες μονομαχίες διενεργήθηκαν το 310 π.Χ. από τους κατοίκους της

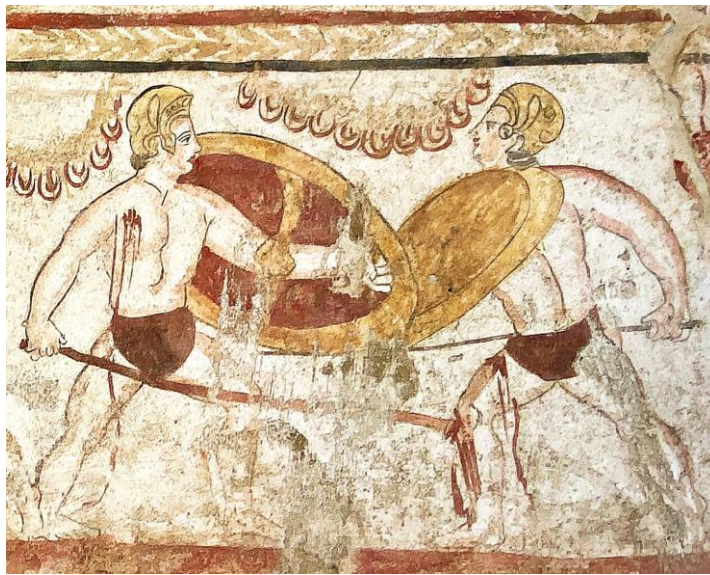
¹ E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars: the power of spectacle in ancient Rome*. Los Angeles: University of California Press, 2000, σ. 165.

² A. Futrell, *The Roman Games. Historical Sources in Translation*, Blackwell Publishing, New Jersey: Blackwell Publishing, σ. 153-155.

³ K.E. Welch, *The Roman Amphitheatre: From its origins to the Colosseum*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, σ. 5 κ.ε.

⁴ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, London and New York: Routledge, 1995, σ. 5-7· R. Dunkle, *Gladiators. Violence and Spectacle in ancient Rome*, London and New York: Routledge, 2013, σ. 14· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 4 κ.ά.

Καμπανίας για τον εορτασμό της νίκης τους εναντίον των Σαμνιτών.⁵ Τα γραφόμενά του ενισχύονται από την ανακάλυψη τοιχογραφιών σε τάφους του 4^{ου} αιώνα π.Χ. από το Paestum (Ποσειδωνία), οι οποίες, κατά την επικρατέστερη εκδοχή, αναπαριστούν αγώνες μονομάχων που έλαβαν χώρα προς τιμήν των νεκρών.⁶ Διαφορετική άποψη θέλει το φαινόμενο να έχει ετρουσκικές καταβολές, ενώ οι T. Wiedemann⁷ και D. Kyle⁸ επισημαίνουν ότι δεν πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο μιας ενδογενούς ρωμαϊκής (ή ευρύτερα ιταλικής) προέλευσης, την οποία μεταγενέστεροι αρχαίοι και σύγχρονοι ιστορικοί θέλησαν να αποδώσουν σε ξενική επιρροή εξαιτίας του βάνουσου χαρακτήρα των θεαμάτων, ο οποίος δεν ταίριαζε με την ιδεολογικά προβαλλόμενη εικόνα του εκλεπτυσμένου ρωμαϊκού πολιτισμού.

Εικ. 1. Τοιχογραφία του 4^{ου} αιώνα π.Χ. από τη νεκρόπολη του Paestum της Καμπανίας, που πιστεύεται ότι απεικονίζει αγώνα μονομάχων προς τιμήν κάποιου νεκρού (Museo Archeologico Nazionale di Paestum).

Σε κάθε περίπτωση, οι πρώτοι καταγεγραμμένοι αγώνες μονομάχων στη Ρώμη πραγματοποιήθηκαν το 264 π.Χ. στο Forum Boarium. Διοργανώθηκαν έπειτα από τη νίκη των Ρωμαίων στον Γ΄ Σαμνιτικό Πόλεμο από τους γιους του πολιτικού και στρατιωτικού ηγέτη Decimus Junius Brutus Scaeva προς τιμήν του νεκρού πατέρα τους, και σε αυτούς συμμετείχαν τρία ζεύγη μονομάχων.⁹ Από τον Β΄ Καρχηδονιακό Πόλεμο (218 – 202 π.Χ.) και ύστερα το ενδιαφέρον των Ρωμαίων για τις μονομαχίες θα γνωρίσει αλματώδη άνοδο.¹⁰ Δεν είναι τυχαίο ότι, τόσο στα αρχικά στάδια της εμφάνισής τους στη Ρώμη όσο και στην προγενέστερη περίπτωση της Καμπανίας, τα

⁵ Livius, *Ab urbe condita* 9.40.17.

⁶ D.S. Potter – D.J. Mattingly, *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999, σ. 226.

⁷ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 31-32.

⁸ D.G. Kyle, *Spectacles of death in ancient Rome*, London and New York: Routledge, 1998, σ. 44-45.

⁹ Στο ίδιο, σ. 46.

¹⁰ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 5-7· D.G. Kyle, *Spectacles of death*, ό.π., σ. 46-49.

θεάματα των μονομαχιών άνθιζαν στον απόηχο μεγάλων στρατιωτικών νικών. Οι αιχμάλωτοι πολέμου αποτελούσαν την κύρια πηγή προέλευσης των μονομάχων μέχρι τον τελευταίο προχριστιανικό αιώνα, όταν το ρωμαϊκό κράτος αγωνιζόταν για την επιβολή του στην ιταλική χερσόνησο και τη λεκάνη της Μεσογείου. Άλλωστε, πολλές κατηγορίες μονομάχων έφεραν ονόματα και οπλισμό ίδια μ' εκείνα ηττημένων αντιπάλων της Ρώμης. Τέτοιοι τύποι μονομάχων ήταν ο Σαμνίτης (Samnis), ο Θράκας (Thraex), ο Γαλάτης (Gallus), ο Οπλομάχος (Hoplomachus), που προσομοίαζε στους Έλληνες οπλίτες κ.ά.¹¹

Με το τέλος ωστόσο των ρωμαϊκών εμφυλίων και τη σταθεροποίηση των συνόρων της αυτοκρατορίας επί Αυγούστου (27 π.Χ. – 14 μ.Χ.), το ποσοστό των αιχμαλώτων στις τάξεις των μονομάχων μειώθηκε κι άρχισε πλέον να αντικαθίσταται από καταδικασμένους δούλους και εγκληματίες. Μέχρι τον 2^ο αιώνα μ.Χ., η επικράτηση των δύο τελευταίων κατηγοριών κατέστη τόσο προφανής ώστε ο Πλούταρχος εκφράζει την έκπληξή του που ο Σπάρτακος και οι σύντροφοί του δεν ήταν εγκληματίες ή πρώην δούλοι αλλά αιχμάλωτοι πολέμου.¹² Σχετικά με τους δούλους υπήρχε η λεγόμενη *Damnatio ad ludos*, δηλαδή η αποπομπή τους σε κάποια σχολή μονομάχων ως ποινή την οποία μπορούσε να επιβάλει ο αφέντης τους για οποιοδήποτε ατόπημα είχαν διαπράξει σε βάρος του ή αν απλώς δεν ήταν ευχαριστημένοι μαζί τους.¹³

Κατά τον πρώτο ενάμιση αιώνα της Αυτοκρατορίας, οι δούλοι καταδικάζονταν *ad ludum* τόσο συχνά για τόσο ασήμαντες αιτίες ώστε ο αυτοκράτορας Αδριανός (117-138 μ.Χ.) αναγκάστηκε να θεσπίσει νόμο, με τον οποίο απαγόρευε στους αφέντες να στέλνουν τους δούλους τους στα *ludos* αν προηγουμένως δεν είχε αποδειχθεί η ενοχή τους ενώπιον κρατικού δικαστηρίου.¹⁴ *Damnatio ad ludum* ήταν επίσης δυνατόν να επιβληθεί στους εγκληματίες από τα δικαστήρια. Από κάποια σωζόμενα φιλολογικά αποσπάσματα προκύπτει ότι οι παραβατικές συμπεριφορές που τιμωρούνταν συνηθέστερα με καταδίκη *ad ludum* ήταν ο φόνος, ο εμπρησμός και η σύλληψη ιερών.¹⁵ Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι και στις δύο περιπτώσεις, των δούλων και των εγκληματιών, η αποστολή στα *ludos* κρινόταν ως σχετικά επιεικής τιμωρία, αναμφισβήτητα επιεικέστερη από την καταδίκη *ad gladium* (σε θάνατο).

Τέλος, υπήρχαν και ελεύθεροι άνθρωποι, ενίοτε μάλιστα Ρωμαίοι πολίτες, που γίνονταν μονομάχοι εθελοντικά. Αυτοί ήταν οι λεγόμενοι *autocrati* και κατά την είσοδό τους στον *ludum* όφειλαν να δώσουν συγκεκριμένο όρκο, με τον οποίο έχαναν όλα τα προηγούμενα δικαιώματά τους και υποβιβάζονταν στην ίδια κοινωνική στάθμη με τους υπόλοιπους.

¹¹ A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 121· R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 23.

¹² Πλούταρχος, *Κράσσο*, 8.1.

¹³ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 103-4· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 123.

¹⁴ *Historia Augusta*, *Hadrian* 18. Από τον Πλίνιο (*Epistulae*, 10.31.2) πληροφορούμαστε ότι στις αρχές του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. οι καταδικασμένοι *ad ludos* στην επαρχία Βιθυνίας ήταν τόσο πολλοί ώστε οι σχολές μονομάχων δεν επαρκούσαν για να τους στεγάσουν, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να μετατραπούν σε δημόσιους δούλους.

¹⁵ Ενδεικτικά, βλ. Quintilian, *Declamationes* 9.21.

Γιατί όμως κάποιος ελεύθερος να αρνηθεί τα προνόμια, την κοινωνική τάξη και την ίδια του την τιμή για να γίνει μονομάχος; Ποικίλοι παράγοντες έχουν προταθεί κατά καιρούς. Από αυτούς ευρύτερα αποδεκτός είναι οι πάσης φύσεως οικονομικές δυσκολίες, η χρεοκοπία ή η ανάγκη για άμεσο κέρδος.¹⁶ Ο Λουκιανός (2^{ος} αι. μ.Χ.) διασώζει το παράδειγμα ενός άνδρα που έλαβε τον όρκο του μονομάχου και κινδύνεψε στην αρένα υποκινούμενος από ευγενείς προθέσεις: ο Σκύθης Σισίνης πολέμησε ως μονομάχος στην πόλη Άμαστρη της Μαύρης Θάλασσας ώστε να συγκεντρώσει τα λύτρα που απαιτούνταν για την απελευθέρωση ενός αιχμάλωτου φίλου του.¹⁷

Άλλες αιτίες που πιστεύεται ότι ωθούσαν ελεύθερους ανθρώπους να γίνουν μονομάχοι είναι το κυνήγι της δόξας που κέρδιζαν οι νικητές των μονομαχιών, η επιθυμία αλλαγής ταυτότητας ύστερα από τη διάπραξη ατιμωτικών πράξεων, η αναζήτηση συγκινήσεων σε μια αυτοκρατορία που απολάμβανε σχετική εσωτερική και εξωτερική σταθερότητα, ακόμα και η επιθυμία για φόνο ή αυτοκτονία.¹⁸ Όποια κι αν ήταν τα εκάστοτε κίνητρα, η παρουσία τους στις τάξεις των μονομάχων διαπιστώνεται από τις αναφορές τους στην αρχαία γραμματεία και από τα *tria nomina* στις επιτύμβιες στήλες τους. Βέβαια, οι σύγχρονοι μελετητές προειδοποιούν ότι η αναλογία τους στο σύνολο των μονομάχων δεν πρέπει να υπερεκτιμάται, εφόσον τέτοια φαινόμενα σχολιάζονταν ιδιαιτέρως από τους αρχαίους συγγραφείς ακριβώς επειδή ήταν σπάνια. Από την άλλη, σε αποσπασματικό κατάλογο που βρέθηκε στη Venosa (αρχ. Venusia) της Ιταλίας και περιλαμβάνει τα ονόματα 28 μονομάχων ενός τοπικού *ludii*, τουλάχιστον 9 (το 1/3) φαίνεται να ανήκουν σε ελεύθερους άνδρες.¹⁹

Επιπλέον, η απήχηση των μονομαχιών έλαβε στην πορεία τόσο μεγάλες διαστάσεις ώστε κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους ακόμη και μέλη των υψηλότερων στρωμάτων της ρωμαϊκής κοινωνίας, ανάμεσά τους συγκλητικοί και αυτοκράτορες, οπλίστηκαν ως μονομάχοι και πολέμησαν στο αμφιθέατρο. Διάσημοι υπήρξαν οι μονομάχοι-αυτοκράτορες Καλιγούλας (37-41 μ.Χ.) και Κόμοδος (177-192 μ.Χ.). Ανέκαθεν, άλλωστε, αρκετοί ελεύθεροι πολίτες διάλεγαν να εκπαιδευτούν ως μονομάχοι στα *ludos* χωρίς όμως να συμμετέχουν σε επαγγελματικές μονομαχίες ούτε να στερούνται το κοινωνικό τους *status*.²⁰

Αξίζει, τέλος, να διευκρινιστεί πως δεν ήταν όλοι όσοι αγωνίζονταν στην αρένα μονομάχοι. Οι μονομάχοι αποτελούσαν δαπανηρές επενδύσεις για τους κατόχους τους, και, ως αποτέλεσμα, ήταν ασύμφορο να διακινδυνεύεται η σωματική τους ακεραιότητα (ενίοτε και η ζωή τους) σε κάθε θέαμα των αμφιθεάτρων. Στην πραγματικότητα, το μεγαλύτερο μέρος του προγράμματος ενός συνηθισμένου *muneris* καταλαμβάνονταν από εκτελέσεις εγκληματιών και κάθε λογής καταδικασμένων σε θάνατο (π.χ. χριστιανών), αθλητικούς αγώνες, θυσίες,

¹⁶ A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 125, 132· R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 35-8.

¹⁷ Λουκιανός, *Τόξαρσις*, 58.

¹⁸ G. Ville, *La gladiature en Occident des origines à la mort de Domitien*, Rome: Ecole française de Rome, 1981, σ. 227.

¹⁹ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 102-3, 107.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 108-11.

λατρευτικές πομπές, διανομές αγαθών στον λαό κ.ο.κ. Οι συγκρούσεις των μονομάχων αποτελούσαν μόνο την κορύφωση των δρωμένων.²¹

Η θέση των μονομάχων στη ρωμαϊκή κοινωνία και στα *ludi*

Οι μονομάχοι θεωρούνταν *infames* στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα. Επρόκειτο για μια κατηγορία κοινωνικού στιγματισμού, στην οποία συγκαταλέγονταν οι πόρνες, οι ηθοποιοί, οι μαστροποί κ.ά. –εν γένει όσοι εμπλέκονταν στην εκμετάλλευση των σωμάτων τους ή των σωμάτων άλλων για τη διασκέδαση του κοινού. Οι *infames* δεν αναγνωρίζονταν ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα. Βρίσκονταν έξω και κάτω από το χαμηλότερο στρώμα της ρωμαϊκής κοινωνίας, δηλαδή τους δούλους, και φυσικά δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα ούτε μπορούσαν να καταλάβουν οποιοδήποτε δημόσιο αξίωμα.²² Ενδεικτικά, ο Ρωμαίος συγγραφέας Florus χαρακτηρίζει τους δούλους που είχαν ακολουθήσει τον Σπάρτακο «ανθρώπινα όντα» ενώ τους μονομάχους αρχηγούς τους ως «κατώτερους των κατωτέρων».²³

Η σωματεμπορία με σκοπό την ευχαρίστηση των άλλων ήταν πρακτική επονείδιστη στην αρχαιότητα. Την εποχή του Σενέκα (1^{ος} αιώνας μ.Χ.), δύο Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου, που είχαν εκπαιδευτεί ως μονομάχοι, αυτοκτόνησαν λίγο πριν βγουν στην αρένα, όχι από φόβο ή εξαιτίας των άσχημων βιοτικών συνθηκών στο *ludum*, αλλά για να αποφύγουν την ατίμωση. Για τον ίδιο λόγο, τρεις αιώνες αργότερα, είκοσι συμπατριώτες τους σκότωσαν ο ένας τον άλλον την ώρα που περίμεναν να ξεκινήσει ο αγώνας.²⁴ Αλλά και ο λόγος του Θράκα Σπάρτακου προς τους συντρόφους του που τους προέτρεπε να αποδράσουν από τον *ludum* τους, όπως τον φαντάστηκε και τον αποτύπωσε ο Αππιανός, επικεντρώθηκε ακριβώς σε αυτό, στη ντροπή δηλαδή της δημόσιας έκθεσης για τη διασκέδαση του πλήθους.²⁵

Ωστόσο, παρ' όλες τις δυσχέρειες, η θέση του μονομάχου ενείχε και ορισμένα πλεονεκτήματα. Όπως προαναφέρθηκε, για τις ρωμαϊκές αντιλήψεις οι *infames* ήταν κοινωνικά «αόρατοι», νεκροί άνθρωποι που απλώς εξακολουθούσαν να αναπνέουν (“socially dead”).²⁶ Αυτό συνεπαγόταν ότι οι μονομάχοι απαλλάσσονταν από τις υποχρεώσεις που ίσως είχαν πρωτότερα ως δούλοι απέναντι στους κυρίους τους, αφού ένας δούλος που καταδικαζόταν *ad ludum* έπαυε ν' ανήκει στον αφέντη του, κι επιπλέον διαγράφονταν τα εγκλήματα που είχε διαπράξει ως τότε αφού τιμωρήθηκε με την καταδίκη του.²⁷ Έτσι, όπως γράφει ο T. Wiedemann, «ένας γενναίος μονομάχος μπορούσε να επιστρέψει από τους νεκρούς και να εισέλθει ξανά στην

²¹ D.G. Kyle, *Spectacles of death*, ό.π., σ. 50-53· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 87-94· R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 90, 181.

²² A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 131.

²³ Florus, *Epitome* 2.8.

²⁴ Seneca, *Epistulae Morales*, 70.22· Symmachus, *Epistulae*, 2.46.

²⁵ Αππιανός, *Ρωμαϊκά* 1.14.116.

²⁶ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 92· R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 18.

²⁷ A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 131.

κοινωνία των ζωντανών» κερδίζοντας την ελευθερία του στην αρένα.²⁸ Και το σπουδαιότερο, η απελευθέρωσή του εξαρτιόταν πλέον κυρίως από την εύνοια του κοινού, που δεν είχε τίποτα να χάσει απ' αυτήν, και πολύ λιγότερο από εκείνη του ιδιοκτήτη του *ludi* του, του διοργανωτή των αγώνων ή του ίδιου του αυτοκράτορα.

Η ιεραρχική δομή στο εσωτερικό των *ludi* αναπαρήγαγε και αντιπροσώπευε την αγάπη των Ρωμαίων για την οργάνωση και τη σταθερότητα.²⁹ Ιδιοκτήτης κάθε *ludi* ήταν ένας *lanista*. Στους αυτοκρατορικούς χρόνους, άρχισαν να ιδρύονται και κρατικά *ludi*, όπου τον ρόλο του *lanistae* είχε ο αυτοκράτορας. Ήδη στα τέλη του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. υπήρχαν τουλάχιστον τέσσερα αυτοκρατορικά *ludi*. Αρμοδιότητα του *lanistae* ήταν να λαμβάνει τους δούλους, να τους μετατρέπει σε μονομάχους και κατόπιν να τους νοικιάζει στους διοργανωτές των αγώνων (*editores muneris* ή *munerarii*) εξασφαλίζοντας την πιο συμφέρουσα τιμή. Η θέση του μονομάχου απέναντι στον *lanistam* του *ludi* του ήταν πανομοιότυπη με αυτή οποιουδήποτε δούλου προς τον αφέντη του. Το σώμα και η ζωή του τού ανήκαν ολοκληρωτικά και μπορούσε να τα εκμεταλλευτεί με όποιο τρόπο έκρινε εκείνος προσφορότερο.³⁰

Δεύτεροι στην ιεραρχία μετά τον *lanistam* ήταν οι *doctores* και οι *magistri*, παλαίμαχοι μονομάχοι που αναλάμβαναν την εκπαίδευση των *tironum*, δηλαδή των νεοσύλλεκτων, και τη συνεχή άσκηση των υπολοίπων.³¹ Οι μονομάχοι κάθε *ludi* συγκροτούσαν μια *familiam gladiatoriam* (θίασο μονομάχων), που είχε επικεφαλής τον *lanistam* και συνήθως έπαιρνε το όνομά του. Υπήρχαν πάντως και περιοδεύουσες *familiae* χωρίς σταθερή βάση.³² Μια επιτύμβια στήλη μονομάχου που φυλάσσεται στο Μουσείο του Split μάς πληροφορεί ότι ο νεκρός εκπαιδεύτηκε στον ξακουστό *ludum* της Ακουιλίας, με τη *familiam* του οποίου περιόδευσε στη βόρεια Ιταλία και ύστερα πέρασε την Αδριατική με κατεύθυνση τη Δαλματία, προτού ξεψυχήσει από τα τραύματά του στα Σάλωνα.³³ Σε άλλη επιτύμβια επιγραφή, από την Άγκυρα της σημερινής Τουρκίας, καταμετρούνται οι πόλεις που είχαν χρίσει τιμητικά πολίτη τους το νεκρό μονομάχο Πόπλιο Αίλιο για τα κατορθώματά του στα *munera* που είχαν διοργανώσει: η Θεσσαλονίκη, η Νικομήδεια, η Λάρισα, η Φιλιππούπολη, η Άπρος στη Θράκη, η Βέργα (οι Σέρρες) και η Θάσος.³⁴ Συνειδητοποιούμε λοιπόν τη μεγάλη ακτίνα δράσης ορισμένων θιάσων. Μεταξύ των άλλων λειτουργιών τους οι *familiae*

²⁸ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 92, 104-105.

²⁹ R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 38.

³⁰ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 113· E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, σ. 31-2· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 131, 138.

³¹ E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, σ. 32· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 138.

³² T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, σ. 114· Kohne and Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, σ.

³³ R. Dunkle, *Gladiators*, σ. 38.

³⁴ E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, σ. 129.

³⁴ IGR III. 215· L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient grec*, Paris: Champion, 1940, αρ. 90. Στηριζόμενος στη συγκεκριμένη επιγραφή, ο A. Futrell (*The Roman Games*, ό.π., σ. 138) επισημαίνει τη διαφορά νοοτροπίας ανάμεσα στο δυτικό και το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας: στο πρώτο γινόταν συνήθως άρση του *infamis status* του θριαμβευτή μονομάχου ενώ στο δεύτερο παραχωρούνταν δικαιώματα πολιτείας.

αναλάμβαναν συχνά τη διοργάνωση των τελευταίων γευμάτων πριν από τους αγώνες και τα έξοδα ταφής των πεσόντων μελών τους.³⁵

Οι μονομάχοι μιας *familiae* χωρίζονταν σε κατηγορίες (*armaturae*) ανάλογα με το είδος του οπλισμού τους. Για παράδειγμα, οι *murmillones* έφεραν κλειστό κράνος με λοφίο, μεγάλη ορθογώνια ασπίδα και ξίφος τύπου *gladius*, οι *Thraeces* μικρή τετράγωνη ή κυκλική ασπίδα και κυρτό εγχειρίδιο, οι *retiarii* ένα δίχτυ (*rete*), τρίαίνα και μαχαίρι κ.ο.κ.³⁶ Κάθε κατηγορία μονομάχων είχε τον δικό της *doctorem* και διαιρούταν σε τέσσερις ιεραρχικές υποομάδες (*palii*). *Palus* στην κυριολεξία σήμαινε «στύλος», «δοκάρι», και έτσι ονομάζονταν οι ξύλινες δοκοί επί των οποίων εξασκούνταν οι μονομάχοι στη χρήση των όπλων τους. Ο όρος όμως επεκτάθηκε νοηματικά δηλώνοντας, όπως προείπαμε, τις κλάσεις των *armaturarum*, ίσως επειδή καθεμιά χρησιμοποιούσε διαφορετικό στύλο κατά την προπόνηση. Η κατανομή των μονομάχων στα τέσσερα *palos* γινόταν με βάση τον αριθμό των νικών τους στην αρένα.³⁷ Η συμμετοχή στα *palus primus* και *palus secundus* θεωρούνταν ιδιαίτερα τιμητική και μνημονεύεται συχνά στις επιτύμβιες στήλες, σε αντίθεση με τα μέλη των δύο κατώτερων *palorum* που αποφεύγουν να αναφέρουν την κατάταξή τους.³⁸ Παράδειγμα:

«Η Εόρτα, η σύζυγός του, και ο Ασκληπιάδης, ο γιος του, έστησαν αυτή [την επιτύμβια στήλη] στη μνήμη του Δαναού, μέλους του *palii secundii*, Θράακα (*Thraex*). Μετά από εννέα αγώνες αναχώρησε για τον Άδη».³⁹

Άλλη σημαντική διάκριση στις τάξεις των μονομάχων ενός *ludi* ήταν ανάμεσα σε βετεράνους (*veterani*), που είχαν πολεμήσει και επιβιώσει σε επίσημους αγώνες, και σε νεοσύλλεκτους (*tirones*), που δεν είχαν αποδείξει ακόμη την αξία τους στην αρένα.⁴⁰ Ανεξαρτήτως πάντως της *armaturae* και της πείρας τους, οι μονομάχοι, όπως και οι υπόλοιποι δούλοι του ρωμαϊκού κόσμου, μπορούσαν να σχηματίζουν σωματεία (*collegia*), τα οποία τελούσαν υπό την προστασία κάποιας θεότητας και συνήθως αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση αξιοπρεπούς ταφής για τα μέλη τους.⁴¹ Στην επιγραφή του Πόπλιου Αίλιου από την Άγκυρα, που αναφέραμε νωρίτερα, γίνεται λόγος για το «κολληγίον εν Ρώμη τῶν σουμμαρούδων», δηλαδή των παλαίμαχων μονομάχων (*summa rudis*) που πλέον μετείχαν στα θεάματα ως διαιτητές.⁴² Τα *collegia* ήταν κι αυτά οργανωμένα σε μικρότερες ομάδες, τις *decurias*. Ένα *collegium* 32 μονομάχων του αυτοκρατορικού *Ludi Magni* κατά την εποχή του Κόμοδου είχε αφιερωθεί στον θεό *Silvanus* και σε τέσσερις *decurias*: η πρώτη αποτελούνταν από

³⁵ A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 148.

³⁶ Για τις *armaturas* και τον οπλισμό τους, βλ. Kohne and Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, ό.π., σ. 36-63 και R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 98-123.

³⁷ L. Robert, *Les Gladiateurs*, ό.π., σ. 29· T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 117· E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, ό.π., σ. 32-3, 36-7· R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 45.

³⁸ L. Robert, *Les Gladiateurs*, ό.π., αρ. 16, 35, 89, 179, 293, 298.

³⁹ L. Robert, *Les Gladiateurs*, ό.π., αρ. 293.

⁴⁰ R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 45.

⁴¹ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 117-8.

⁴² IGR III.215· L. Robert, *Les Gladiateurs*, ό.π., αρ. 90.

Μονομάχοι. Οι πιο διάσημοι δούλοι της αρχαιότητας

έμπειρους μονομάχους (*veterani*) που ανήκαν σε έξι διαφορετικές *armaturas*, η δεύτερη είχε αρχηγό έναν *veteranum* ενώ οι άλλες δύο απαρτιζόνταν από εκπαιδευόμενους (*tirones*).⁴³

Εικ. 2. Ψηφιδωτό του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. με στιγμιότυπο μονομαχίας ανάμεσα σε έναν *retiarium* κι έναν *secutorem*. Πιο πίσω ο *summa rudis* (παλαιίμαχος μονομάχος – διαιτητής) επιβλέπει τον αγώνα (Nennig, Γερμανία).

Στενοί δεσμοί συντροφικότητας και αλληλοσεβασμού αναπτύσσονταν συχνά ανάμεσα στους μονομάχους της ίδιας *armaturae*, *familiae* ή *collegii*, δεσμοί που τους συντρόφευαν ως τον θάνατό τους ή και αργότερα.⁴⁴ Έτσι οι *regniarii* του *Ludi Magni*, μια κατηγορία μονομάχων που μάχονταν με μη φονικά όπλα και κατά συνέπεια είχαν περισσότερες πιθανότητες να ζήσουν ως τα γεράματα, κάλυψαν τα έξοδα της κηδείας του πρώην συντρόφου τους *Secundus*, ο οποίος πέθανε σε ηλικία 98 ετών, πέντε ή έξι δεκαετίες μετά την απόσυρσή του.⁴⁵ Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι οι περισσότεροι από αυτούς δεν τον είχαν γνωρίσει αυτοπροσώπως, γνώριζαν όμως το όνομα και την προσφορά του στην κοινότητά τους. Σε δυο άλλες περιπτώσεις ο διάσημος μονομάχος *Flamma* από τη Συρία ενταφιάστηκε στη Σικελία από τον *coarmium* του (σύντροφό του στα όπλα) *Delicatus*⁴⁶ ενώ ο Μακεδών ο Αλεξανδρινός με έξοδα της *armatura thraecum universa*, δηλαδή όλων των συντρόφων του της *armaturae* των Θρακών.⁴⁷

Κάποιες φορές μάλιστα οι μονομάχοι που παρέμεναν εν ζωή αναλάμβαναν να ολοκληρώσουν επιθυμίες, υποχρεώσεις ή εκκρεμότητες που δεν πρόλαβαν να φέρουν

⁴³ ILS 5084, 5084a· A. Cameron, *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford and New York: Oxford University Press – Clarendon Press, 1976, σ. 77-8.

⁴⁴ R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 46.

⁴⁵ ILS 5126.

⁴⁶ ILS 5128.

⁴⁷ ILS 5089· J.A. Stevens, *Staring into the Face of Roman Power: Resistance and Assimilation from behind the "Mask of Infamia"*, Los Angeles: University of California, 2014, σ. 230.

σε πέρας οι νεκροί φίλοι τους, ιδιαίτερα όταν αυτές αφορούσαν θέματα τιμής. Μια τέτοια ιστορία μαρτυρεί η ακόλουθη επιτύμβια επιγραφή:

«Εγώ, ο Βίκτωρ ο αριστερόχειρας, κείτομαι εδώ, όμως πατρίδα μου είναι η Θεσσαλονίκη. Ο Ντούμος με σκότωσε, όχι ο ψεύτης Πίννας. Μην τον αφήνετε πλέον να καυχείται. Είχα έναν σύντροφο μονομάχο, τον Πολυνείκη, που σκότωσε τον Πίννα και εκδικήθηκε για μένα. Ο Κλαύδιος Θάλλος έστησε αυτό το μνημείο από τα χρήματα που άφησα ως κληρονομιά».⁴⁸

Από την ίδια πηγή πληροφορούμαστε ακόμη τις αντιπαλότητες που υπήρχαν μεταξύ διάφορων μονομάχων, εντός και εκτός αρένας.

Ανάλογες φιλικές σχέσεις καλλιεργούνταν, ενίοτε, ανάμεσα στους μονομάχους και στους εκπαιδευτές τους. Σε τουλάχιστον δύο γνωστά παραδείγματα προερχόμενα από τη Μπρέσια και τη Ρώμη, οι *doctores* πλήρωσαν για τις ταφές μονομάχων που είχαν εκπαιδεύσει.⁴⁹ Βλέπουμε λοιπόν πως τα *ludi* συνιστούσαν στην ουσία μικρογραφίες της ρωμαϊκής κοινωνίας και οι σχέσεις που αναπτύσσονταν στους κόλπους τους αναπλήρωναν σε σημαντικό βαθμό τα συναισθηματικά κενά των κοινωνικοπολιτικά αποκλεισμένων μονομάχων.⁵⁰ Παράλληλα, από οργανωτική σκοπιά προσομοιάζαν στους ρωμαϊκούς οίκους (*domus*), με τον *lanistam* στη θέση του αφέντη-πατριάρχη (*pater familias*), τους *magistros* και τους *doctores* σ' αυτή των –συχνά απελεύθερων– βοηθών του και τους μονομάχους σ' εκείνη την υπόλοιπων δούλων, που κατανέμονταν σε διακριτές και σαφώς ιεραρχημένες ομάδες, οι οποίες όμως μπορούσαν να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Οι συνθήκες διαβίωσης στα *ludi*

Στον *ludum* κάθε κατηγορία (*armatura*) μονομάχων είχε τη δική της πτέρυγα.⁵¹ Οι μονομάχοι διέμεναν ανά δύο ή τρεις μαζί σε κοιτώνες, που θύμιζαν περισσότερο κελιά. Στον δεύτερο *ludum* της Πομπηίας, που κτίστηκε μετά τον καταστροφικό σεισμό του 62 μ.Χ., τα κελιά των μονομάχων είχαν μέσο εμβαδό 37 τ.μ. το καθένα.⁵² Υπήρχαν επίσης ξεχωριστές πτέρυγες με αυξημένη φύλαξη και μέτρα ασφαλείας για τους κατά συρροή εγκληματίες και άλλες πάλι για τους ομοφυλόφιλους, όπου σύμφωνα με τον Σενέκα μπορούσαν να επιδίδονται ελεύθερα «στη διαστροφή τους».⁵³ Το καθημερινό πρόγραμμα περιλάμβανε σκληρή εκπαίδευση και προετοιμασία για τους αγώνες, σωματική και νοητική, καθώς αρετή για τον μονομάχο δεν ήταν μόνο να μάχεται αλλά και να δέχεται τα πλήγματα του αντιπάλου και τελικά

⁴⁸ L. Robert, *Les Gladiateurs*, ό.π., αρ. 34· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 149.

⁴⁹ R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 46-7.

⁵⁰ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 116.

⁵¹ Iuvenalis, *Saturae* 6, Oxford fragments 7-13.

⁵² R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 43.

⁵³ Seneca, *Naturales Quaestiones* 7.31.3.

Μονομάχοι. Οι πιο διάσημοι δούλοι της αρχαιότητας

τον θάνατο με «όσο το δυνατόν λιγότερο θόρυβο».⁵⁴ Για την τιμωρία των πειθαρχικών παραπτώματων πολλά *ludi*, όπως αυτό της Πομπηίας, διέθεταν μικρά δωμάτια απομόνωσης, όπου ο έγκλειστος δεν μπορούσε να τεντώσει πλήρως τα μέλη του ή να σηκωθεί τελείως όρθιος.⁵⁵

Εικ. 3. Το δεύτερο ludus της Πομπηίας (62-79 μ.Χ.)

Από την άλλη όμως, επειδή οι μονομάχοι αποτελούσαν κοστοβόρες επενδύσεις για τον *lanistam*, λαμβανόταν ιδιαίτερη φροντίδα για την υγεία, τη διατροφή και την περίθαλψή τους. Αρχικά, οι θέσεις όπου επιλέγονταν να κτιστούν τα *ludi* πιστευόταν ότι συνδύαζαν τις ιδανικότερες συνθήκες για την ανάπτυξη των σωμάτων τους και την ψυχική τους κράση. Τέτοια μέρη θεωρούνταν η Κάπουα, η Ραβέννα, η Αλεξάνδρεια κλπ.⁵⁶ Επιπλέον, οι μονομάχοι λάμβαναν καθημερινά μεγαλύτερες μερίδες τροφής όχι μόνο από τους δούλους αλλά και από ελεύθερους ανθρώπους, όπως οι λεγεωνάριοι. Ο Τάκιτος τονίζει ως σπάνια εξαίρεση ότι το 69 μ.Χ. ο σφετεριστής του ρωμαϊκού θρόνου Βιτέλλιος έδωσε στους στρατιώτες του «μερίδες μονομάχων» για να αποδώσουν καλύτερα στη μάχη.⁵⁷

Στα *ludos* εργάζονταν επίσης ορισμένοι από τους καλύτερους μασέρ (*unctores*) και ιατρούς (*medici*) της εποχής.⁵⁸ Ο ίδιος ο Γαληνός, στα πρώτα στάδια της καριέρας του, πέρασε τέσσερα χρόνια στον διάσημο *ludum* της Περγάμου (157-161 μ.Χ.) και αποκόμισε μεγάλο μέρος των ιατρικών και ανατομικών του γνώσεων περιθάλποντας μονομάχους. Αναφέρεται μάλιστα ότι, καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του, μόλις δύο μονομάχοι κατέληξαν από τα τραύματά τους, ενώ κατά τη θητεία του προκατόχου του είχαν πεθάνει εξήντα!⁵⁹ Την ευγνωμοσύνη και την εκτίμηση των μονομάχων προς τους ανθρώπους που τους φρόντιζαν φανερώνει μια χάλκινη επιγραφή αδριάντα, που έστησαν οι «θηρευτόρες άνδρες» (*bestiarii*,

⁵⁴ Seneca, *De providentia*, 3.4· Seneca, *De constantia sapientis*, 16.2.

⁵⁵ A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 142.

⁵⁶ R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 43.

⁵⁷ Tacitus, *Historiae* 2.88.

⁵⁸ A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 140-2· R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 54.

⁵⁹ J. Scarborough, "Galen and the Gladiators". *Episteme* 3 (1971), σ. 107-11.

μονομάχοι που κυνηγούσαν ζώα στην αρένα) της Κορίνθου προς τιμήν του ιατρού τους Τρόφιμου: *ἰητρῶ Τροφίμω πίσυνοι θηρεύτορες ἄνδρες εὐχόμεθα ἀνθ' ὧν χαλκείην τὴν δ' εἰκόνα θήκαμεν ἀνδρός ἐγγύς θηρείων ἰστάμενοι στομάτων.*⁶⁰ Φυσικά, οι συνθήκες διαβίωσης και περίθαλψης σε φημισμένα ludos, όπως σε αυτά της Περγάμου και της Κορίνθου ή στο Ludum Magnum της Ρώμης, ενδέχεται να ήταν πολύ καλύτερες από εκείνες των φτωχότερων επαρχιακών πόλεων.

Επιπρόσθετα, οι μονομάχοι που αποδεικνύονταν υπάκουοι και έμπιστοι στον Ianistam τους απολάμβαναν μια σειρά ειδικών προνομίων: α) είχαν σχεδόν απόλυτη ελευθερία κινήσεων εντός του ludi, β) μπορούσαν να βγαίνουν από τον ludum και να επιστρέφουν με κάποιους χρονικούς περιορισμούς και, το σημαντικότερο ίσως, γ) είχαν το δικαίωμα να δημιουργήσουν οικογένεια. Όπως για κάθε δούλο βέβαια ο γάμος, υπό την επίσημη έννοια, απαγορευόταν. Η λεπτομέρεια αυτή ωστόσο αναπληρωνόταν από την έμπρακτη συμβίωση και την τεκνοποίηση. Όπως διαπιστώνεται από μια σειρά επιτύμβιων στηλών, οι μονομάχοι μπορούσαν να διαβιούν με τις συζύγους και τα παιδιά τους στα ίδια κελιά ή να διαθέτουν ιδιωτικά σπίτια εκτός των ludorum.⁶¹ Οι γυναίκες που έμεναν στα ludos μαζί με τους μονομάχους συντρόφους τους ονομάζονταν ludiae. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην ενεπίγραφη στήλη του μονομάχου Φαύστου η σύντροφός του, Ευχή, χαρακτηρίζεται contubernalis, δηλαδή συγκάτοικος, σύσκηνή του.⁶²

Παραδείγματα επιγραφών:

«Στο πνεύμα του Μάρκου Ούλπιου Φέλιξ, ενός βετεράνου murmillonis, που έζησε 45 έτη. Από το έθνος των Τούνγκρι. Η Ούλπια Συντόχη, μια απελεύθερη, μαζί με τον Ιούστο, τον γιο του, έστησε αυτό [το επιτύμβιο ανάθημα] για τον πιο γλυκό και άξιο σύζυγο».⁶³

«Στα πνεύματα του Κορνήλιου Ευγενιανού, βραβευμένου με το summum rudem, και της Κορνήλιας Ρουφίνας. Η κόρη τους το έστησε για τους πιο άξιους και τρυφερούς γονείς».⁶⁴

Υπάρχουν τέλος ενδείξεις ότι ορισμένοι μονομάχοι διέθεταν ακόμα και δικούς τους δούλους. Σε απόσπασμα από τα *Ηθικά* του Πλούταρχου (2^{ος} αιώνας μ.Χ.), όπου συγκρίνεται η διαφορά νοστοπίας μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων, ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι ένας Έλληνας μονομάχος θα περνούσε το τελευταίο απόγευμα πριν από τον αγώνα φροντίζοντας τη γυναίκα του και δίνοντας οδηγίες στους δούλους του σε περίπτωση θανάτου του, ενώ ένας βάρβαρος θα το αφιέρωνε στην οινοποσία και την καλοπέρασή του.⁶⁵ Παρότι η αναφορά του Πλούταρχου είναι σαφώς αλληγορική,

⁶⁰ IG VI.365.

⁶¹ R. Dunkle, *Gladiators*, σ. 43-4.

⁶² ILS 5096· V. Hope, "Fighting for Identity: The Funerary Commemoration of Italian Gladiators". *The Epigraphic Landscape of Roman Italy*, επιμ. Cooley A., London: Institute of Classical Studies - School of Advanced Study - University of London, 2000, σ. 104.

⁶³ CIL VI.10177

⁶⁴ CIL VI.10201

⁶⁵ Πλούταρχος, *Ηθικά*, 1099b.

Μονομάχοι. Οι πιο διάσημοι δούλοι της αρχαιότητας

έχει γραφτεί με τρόπο που δείχνει ότι οι αναγνώστες δεν θα παραξενεύονταν από το γεγονός ότι ο υποθετικός μονομάχος είχε δικό του σπίτι, σύζυγο και δούλους.

Εικ. 4. Η επιτύμβια στήλη του μονομάχου Δαναού (2^{ος} αι. μ.Χ.), την οποία έστησαν προς τιμή του η σύζυγός του, Εόρτα, και ο γιος τους, Ασκληπιάδης (Robert, αρ. 293). Οι ειδικοί διαφωνούν για το αν η οικογενειακή σκηνή που αναπαρίσταται στο ανάγλυφο ανταποκρίνεται σε πραγματικές στιγμές από τη ζωή του νεκρού ή αντικατοπτρίζει τις χαρές που δεν έζησε και θα απολαύσει μετά θάνατον (Futrell, 2006, σ. 152).

Οι ήρωες της αρένας...

«Ποια ομορφιά ήταν που έβαλε σε πειρασμό την Ερρία; Τι είδε που την έκανε να υπομείνει τον χαρακτηρισμό της *ludīa*; Γιατί ο *Sergius*, ο αγαπημένος της, είχε ήδη αρχίσει να «γκριζάρει» (*shave*) και να ελίζει σε μια τιμητική απόσυρση εξαιτίας του πληγωμένου χεριού του. Ακόμη, υπήρχαν πολλές παραμορφώσεις στο πρόσωπό του, για παράδειγμα είχε μια τεράστια ουλή στη μύτη του εξαιτίας της τριβής με το κράνος ενώ μια πηχτή ουσία έσταζε διαρκώς από το ένα του μάτι. Αλλά ήταν μονομάχος: αυτό τους κάνει όμορφους σαν τον *Υάκινθο*! Προτίμησε, λοιπόν, αυτό από τα παιδιά και την πατρίδα της, από την αδερφή και τον ίδιο της τον άντρα. Το «ξίφος» είναι εκείνο που αγαπάνε...».⁶⁶

Με αυτά τα λόγια εκφράζει την αποστροφή του ο *Ιουβενάλης* (55-135 μ.Χ.) για την *Ερρία*, σύζυγο ενός Ρωμαίου συγκλητικού, που διάλεξε να παρατήσει το σπίτι, την υπόληψη και την οικογένειά της για ν' ακολουθήσει τον εραστή της στην *Αλεξάνδρεια*. Όπως φαίνεται όμως καθαρά στο απόσπασμα, τα βέλη του ποιητή δεν

⁶⁶ *Iuvenalis, Saturae* 6, Oxford fragments 104-112.

έχουν στόχο μόνο την *Erria* αλλά πολλές ακόμα γυναίκες του ανώτερου ρωμαϊκού στρώματος, που θεωρούσαν τους μονομάχους «όμορφους σαν τον Υάκινθο». Πράματι, σε πλήρη αντίθεση με τη μηδαμινή κοινωνική τους υπόσταση, οι πρωταθλητές μονομάχοι υπήρξαν, ίσως, οι διασημότεροι άνθρωποι εντός των συνόρων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μετά τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Μια ολόκληρη εμπορική «βιομηχανία» ήταν στημένη στις πλάτες τους: αναμνηστικά, αγαλματίδια, αγγεία και ψηφιδωτά –όπως εκείνα στις πολυτελείς θέρμες του αυτοκράτορα Καρακάλλα– είχαν ως θέμα τους ίδιους ή τα κατορθώματά τους στην αρένα.⁶⁷

Με τη διάχυση αυτών των αντικειμένων σε όλα τα μήκη και πλάτη της αυτοκρατορίας, αλλά και τις συχνές περιόδεις των θιάσων, η φήμη συγκεκριμένων μονομάχων εξαπλωνόταν σε τέτοιο βαθμό ώστε, για παράδειγμα, ο N. Festus Ampliatus από τον *ludum* της Πομπηίας να υπερηφανεύεται πως ήταν «ξακουστός σε όλο τον κόσμο».⁶⁸ Οι διαπρεπείς μονομάχοι είχαν τους δικούς τους υποστηρικτές που ήταν οργανωμένοι σε *collegia*, κάτι αντίστοιχο με τα σωματεία φιλάθλων των σύγχρονων ποδοσφαιρικών ομάδων. Αυτό ήταν πολύ σημαντικό για τους μονομάχους και τους έδινε μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης διότι, σε περίπτωση ήττας τους, οι οπαδοί τους πίεζαν με τις φωνές τους τον διοργανωτή των αγώνων να τους επιτρέψει να ζήσουν (*missio*).⁶⁹ Ο G. Ville υπολόγισε ότι οι πιθανότητες θανάτου ενός ηττημένου μονομάχου τον 1^ο αιώνα μ.Χ. ήταν περίπου 20% ενώ τον 2^ο και 3^ο αιώνα αυξήθηκαν σε 50%.⁷⁰ Και πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι πολλές από αυτές τις «διασώσεις» οφείλονταν στην υπερπροσπάθεια των οπαδών του εκάστοτε μαχητή που είχε υποκύψει. Εάν πάλι οι παροτρύνσεις τους δεν έπιαναν τόπο και το είδωλό τους τελικά σκοτωνόταν, οι *amatores* του μονομάχου, το *collegium* δηλαδή των υποστηρικτών του, συνέβαλε κάποιες φορές στα έξοδα της κηδείας του, όπως συνέβη στην περίπτωση του μονομάχου Γλαύκου από τη Μοδένα.

Η αίγλη των μονομάχων επεκτεινόταν και στον σεξουαλικό τομέα. Γυναίκες και άνδρες όλων των κοινωνικών κατηγοριών τους θεωρούσαν πρότυπα ανδρισμού και είχαν απωθημένο την ερωτική συνεύρεση μαζί τους. Γκράφιτι πάνω στους τοίχους του *ludi* της Πομπηίας χαρακτηρίζουν τον μονομάχο *Celadum* τον Θράκα ως «στεναγμό των κοριτσιών»⁷¹ και τον συνάδελφό του, τον *retiarium Crescentem*, ως εκείνον «που πιάνει στα δίχτυα του τις όμορφες κοπέλες τα βράδια».⁷² Αξίζει να τονιστεί εδώ το σχήμα λόγου που επιλέχθηκε δεδομένου ότι οι *retiarii*, όπως ο *Crescens*, μάχονταν με τρίαινα και δίχτυ. Στα ερείπια του ίδιου *ludi* οι αρχαιολόγοι

⁶⁷ Pliny, *Naturalis Historia* 35, 52· E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, σ. 133· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 135-6.

⁶⁸ CIL IV.1182-4

⁶⁹ R. Dunkle, *Gladiators*, ό.π., σ. 151-2.

⁷⁰ G. Ville, *La gladiature*, ό.π., σ. 318.

⁷¹ CIL IV.4342.

⁷² CIL IV.4353.

έφεραν στο φως τα λείψανα μιας πλούσια στολισμένης γυναίκας, που αποδόθηκαν στην αριστοκράτισσα ερωμένη ενός μονομάχου.⁷³

Ενδεικτικό της μεγάλης φήμης των μονομάχων στον ερωτικό τομέα είναι ότι όροι χτυπημάτων και όπλων της αρένας είχαν περάσει στον καθημερινό λόγο ως σεξουαλικά υπονοούμενα. Έτσι το προειρημένο «ξίφος», που υποστηρίζει ο Ιουβενάλης ότι αγαπάνε οι Ρωμαίες αριστοκράτισσες, δεν ήταν άλλο από το ανδρικό μόριο.⁷⁴ Σχετικά με το πάθος των γυναικών της ρωμαϊκής αφρόκρεμας για τους μονομάχους, το απόσπασμα του Ιουβενάλη δεν είναι το μοναδικό που έχουμε στη διάθεσή μας. Ο χριστιανός συγγραφέας Τερτυλλιανός (155-240 μ.Χ.) γράφει ότι οι γυναίκες αυτές βλέπουν τους μονομάχους «σαν τα πιο συναρπαστικά αντικείμενα πόθου και τους παραδίδουν τα κορμιά τους».⁷⁵ Εξαιτίας μάλιστα της σφοδρής αγάπης του αυτοκράτορα Κόμοδου για τις μονομαχίες φημολογούταν ότι δεν ήταν πραγματικός γιος του Μάρκου Αυρήλιου, που απεχθανόταν τέτοιου είδους θεάματα, αλλά κάποιου μονομάχου με τον οποίο διατηρούσε σχέση η μητέρα του, Φαυστίνα.⁷⁶

Η αναγνώριση που είχαν οι μονομάχοι στις τάξεις του λαού δεν ήταν επωφελής μόνο για τους ίδιους αλλά και για τους επιμελητές των *munerum*, καθώς τα πλήθη συνέρρεαν στις διοργανώσεις τους για να παρακολουθήσουν τους ήρωές τους να μάχονται στην αρένα. Ο *munerarius* Κωνστάντιος από την Τεργέστη τίμησε δυο μονομάχους οικοδομώντας τον τάφο τους καθώς ο θάνατός τους συνέβαλε στην επιτυχία των αγώνων του.⁷⁷ Όπως σημειώνει ο J.A. Stevens σχολιάζοντας το εύρημα «αυτό αποδεικνύει ότι μερικές φορές, ακόμη και για τα ανώτερα στρώματα της ρωμαϊκής κοινωνίας, οι (σ.σ. ικανότεροι) μονομάχοι δεν ήταν απλώς κοινωνικά αόρατες υπάρξεις. Το ταλέντο και τα κατορθώματά τους στην αρένα τους προσέδιδαν ένα βαθμό «νομιμοποίησης», όπου η αξία τους μπορούσε να αναγνωριστεί και να επιβραβευτεί από τη ρωμαϊκή εξουσία».⁷⁸

Εικ. 5. Παραστάσεις μονομάχων σε ψηφιδωτό από τις θέρμες του αυτοκράτορα Καρακάλλα (212-216 μ.Χ.) (Futrell, 2006, σ. 136).

⁷³ E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, σ. 133.

⁷⁴ D.G. Kyle, *Spectacles of death*, ό.π., σ. 111-2· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 146.

⁷⁵ Tertullianus, *De spectaculis*, 22.

⁷⁶ *Historia Augusta, Marcus Antoninus* 19· E. Kohne - C. Ewiglebe, *Gladiators and Caesars*, σ. 128· A. Futrell, *The Roman Games*, ό.π., σ. 147.

⁷⁷ ILS 5123.

⁷⁸ J.A. Stevens, *Staring into the Face of Roman Power*, ό.π., σ. 231.

Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας και επανεξετάζοντας όσα εκθέσαμε παραπάνω γίνεται αμέσως καταφανές το μεγάλο παράδοξο που χαρακτήριζε τους μονομάχους των ρωμαϊκών χρόνων: τη διττή τους φύση και σημασία για τη ρωμαϊκή κοινωνία. Με έναν ιδιότυπο τρόπο οι μονομάχοι συνδύαζαν την ταυτότητα του κατάδικου εγκληματία, που είχε αποπεμφθεί από το πολιτισμένο κοινωνικό σύνολο, μ' εκείνη του ήρωα –σχεδόν ημίθεου– που μάχεται λαμπρά στην αρένα και τα πλήθη παραληρούν για χάρη του. Ήδη από τις αρχές του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. ο Τερτυλλιανός (*De spectaculis* 22.3-22.4) είχε παρατηρήσει και κατακρίνει την υποκρισία αυτού του φαινομένου:

«Πάρτε για παράδειγμα... τους μονομάχους, στους οποίους οι άνδρες παραδίδουν τις ψυχές και οι γυναίκες τα σώματά τους, για τίνος λογαριασμό διαπράττουν τις αμαρτίες για τις οποίες επικρίνονται; Για την ίδια ικανότητα που τους δοξάζουν, τους υποτιμούν και τους εξευτελίζουν. Κι ακόμα χειρότερα, τους καταδικάζουν δημόσια με ατίμωση και στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων [...] Μα τι υποκρισία;! Αγαπούν αυτούς που τιμωρούν, οδηγούν στην ανυποληψία εκείνους που θαυμάζουν.»

Πράγματι, η κοινωνική θέση των μονομάχων, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις τους, ήταν στη θεωρία ίσα ή κατώτερα από εκείνα των δούλων. Στην ουσία οι μονομάχοι αποτελούσαν μια ειδική κατηγορία δούλων, όπως τόσες άλλες, αποστολή της οποίας ήταν να προσφέρει διασκέδαση στους πολίτες μέσω της μάχης και του θανάτου. Ο διαρκής κίνδυνος σοβαρού τραυματισμού και θανάτου στην αρένα ήταν ένα επιπρόσθετο μειονέκτημα της θέσης τους συγκριτικά με τους υπόλοιπους δούλους. Και παρότι, όπως είδαμε, η θνησιμότητα στις μονομαχίες (τουλάχιστον σε συγκεκριμένες περιόδους της ρωμαϊκής ιστορίας) δεν ήταν μεγάλη, ελάχιστοι μονομάχοι κατάφερναν να φθάσουν μέχρι τα 30 τους κι ακόμα πιο λίγοι να επιβιώσουν και να αποσυρθούν.

Από την άλλη, οι μονομάχοι διέθεταν μια σειρά προνομίων αξιολήπτων, όχι μόνο από τους άλλους δούλους, αλλά ακόμα και από τους Ρωμαίους πολίτες των μεσαίων και κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων. Αρχικά, οι συνθήκες διαβίωσής τους ήταν πολύ καλύτερες από εκείνες του μέσου δούλου. Είχαν εξασφαλισμένη ιατρική περίθαλψη και διατροφή με έξοδα του *lanistae* τους και, σε περίπτωση που αποδεικνύονταν αξιόπιστοι, τους παραχωρούταν μεγάλη ελευθερία κινήσεων, εντός κι εκτός των *ludorum*. Παράλληλα, οι πιο επιτυχημένοι ανάμεσά τους κέρδιζαν φήμη και χρήματα που η πλειοψηφία των ανθρώπων της εποχής, ελεύθερων και μη, ούτε καν φανταζόταν ενώ, με την είσοδό τους στα *ludos*, απαλλάσσονταν από την κυριότητα των πρώην αφεντών τους και διέγραφαν τις παραβάσεις που είχαν διαπράξει ως τότε. Η τελευταία παράμετρος ήταν πολύ σημαντική διότι σε περίπτωση που τελικά απελευθερώνονταν, κάτι που πλέον επαφιόταν πολύ περισσότερο σε απαίτηση του κοινού που τους επευφημούσε παρά

στην κρίση του *lanistae* τους ή του διοργανωτή των αγώνων, επανεντάσσονταν στην κοινωνία ως ελεύθεροι άνθρωποι.

Σε κάθε περίπτωση, είναι λάθος να κρίνουμε τη θέση των μονομάχων με βάση τα σύγχρονα ιδανικά περί ελευθερίας, ζωής και θανάτου. Όπως γράφει ο T. Wiedemann, «η ρόδινη εικόνα ενός συνταξιούχου μονομάχου να [...] πεθαίνει δίπλα στη γυναίκα, τα παιδιά και τον σκύλο του ανταποκρίνεται στη δική μας αντίληψη για τον θάνατο» και όχι στη ρωμαϊκή.⁷⁹ Και δεν έχει άδικο, αφού ένας μονομάχος που πέθαινε στην αρένα κάπου στην τρίτη δεκαετία της ζωής του είχε ζήσει περισσότερο από την πλειοψηφία των ανθρώπων εκείνης της εποχής, το 60% των οποίων δεν κατάφερναν να φθάσουν μέχρι τα 20.⁸⁰ Αν όμως κάτι συγκινεί στην ιστορία και την κάνει τόσο ενδιαφέρουσα είναι ακριβώς η αναζήτηση κοινών τόπων που χαρακτηρίζουν και καθορίζουν διαχρονικά τα συναισθήματα και τις πράξεις των ανθρώπων συνδέοντας το χθες με το σήμερα. Δείγμα ενός τέτοιου άχρονου και πανίσχυρου συναισθήματος, του έρωτα, είναι το παρακάτω επιτύμβιο επίγραμμα του μονομάχου Γλαύκου από τη Μοδένα που μας υπενθυμίζει ότι ακόμα κι αυτοί οι σκληροτράχηλοι μαχητές του παρελθόντος δεν έπαυαν να είναι άνθρωποι με σάρκα, αγάπη για τη ζωή και τρυφερές όψεις:

«Στο σεβαστό πνεύμα του νεκρού. Ο Γλαύκος από τη Μοδένα, πολέμησε σε επτά αναμετρήσεις και σκοτώθηκε στην όγδοη. Έζησε είκοσι τρία έτη και πέντε ημέρες. Η Αυρήλια και οι “φίλοι” του [έστησαν αυτό το μνημείο] για τον άξιο σύζυγό της.

Εγώ [ο Γλαύκος] σε συμβουλεύω ν’ αναζητήσεις το δικό σου άστρο και να μην εμπιστεύεσαι τη Νέμεση: δες πώς με ξεγέλασε...

Αντίο και να ‘σαι καλά!»⁸¹

Βιβλιογραφία

A) Σύγχρονες μελέτες

Cameron, A., 1976. *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford and New York: Oxford University Press – Clarendon Press.

Dunkle, R., 2013. *Gladiators. Violence and Spectacle in ancient Rome*, London and New York: Routledge.

Futrell, A., 2006. *The Roman Games. Historical Sources in Translation*, Blackwell Publishing, New Jersey: Blackwell Publishing.

⁷⁹ T. Wiedemann, *Emperors & Gladiators*, ό.π., σ. 123-4.

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 120.

⁸¹ CIL V.3466.

- Hope, V., 2000. "Fighting for Identity: The Funerary Commemoration of Italian Gladiators". *The Epigraphic Landscape of Roman Italy*, επιμ. Cooley A., London: Institute of Classical Studies - School of Advanced Study - University of London, σ. 93-113.
- Kohne, E. and Ewiglebe, C., 2000. *Gladiators and Caesars: the power of spectacle in ancient Rome*. Los Angeles: University of California Press.
- Kyle, D.G., 1998. *Spectacles of death in ancient Rome*, London and New York: Routledge.
- Plass, P., 1995. *The Game of Death in ancient Rome. Arena Sport and Political Suicide*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Potter, D.S. and Mattingly, D.J., 1999. *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Robert, L., 1940. *Les Gladiateurs dans l' Orient grec*, Paris: Champion.
- Scarborough, J., 1971. "Galen and the Gladiators". *Episteme*, 3, σ. 98-111.
- Stevens, J.A., 2014. *Staring into the Face of Roman Power: Resistance and Assimilation from behind the "Mask of Infamia"*, Los Angeles: University of California.
- Ville, G., 1981. *La gladiature en Occident des origines à la mort de Domitien*, Rome: Ecole française de Rome.
- Welch, K.E., 2007. *The Roman Amphitheatre: From its origins to the Colosseum*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiedemann, T., 1995. *Emperors & Gladiators*, London and New York: Routledge.

B) Αρχαίες πηγές.

- Florus, *Epitome of Roman History* 2.
- Historia Augusta, *Marcus Antoninus* 19.
- Historia Augusta, *Hadrian* 18.
- Iuvenalis, *Saturae* 6, Oxford Fragments 7-13, 104-112.
- Livius, *Ab urbe condita* 9.
- Plinius, *Epistulae* 10.
- Plinius, *Naturalis Historia* 35.
- Quintilian, *Declamationes* 9.
- Seneca, *De constantia sapientis*.
- Seneca, *De providentia*.
- Seneca, *Epistulae Morales*.
- Seneca, *Naturales Quaestiones* 7.
- Symmachus, *Epistulae*.
- Tacitus, *Historiae* 2.
- Tertullianus, *De spectaculis*.

Μονομάχοι. Οι πιο διάσημοι δούλοι της αρχαιότητας

Αππιανός, *Ρωμαϊκά* 1.

Λουκιανός, *Τόξαρις*.

Πλούταρχος, *Ηθικά* 4.

Πλούταρχος, *Κράσσος*.

Γ) Επιγραφές.

Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL) IV. 1182, 1183, 1184, 4342, 4353· V. 3466·
VI. 10177, 10201.

Inscriptiones Graecae (IG) VI.365

Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes (IGR) III.215

Inscriptiones Latinae Selectae 5084, 5084a, 5089, 5096, 5123, 5126, 5128.

Robert, L., 1940. *Les Gladiateurs dans l' Orient grec*, αρ. 16, 34, 35, 89, 90, 179,
241, 293, 298.